

حقوق جزای عمومی

(جرم، مجرم، مسئولیت کیفری و موانع آن)
مطابق با لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

دکتر حجت سبزواری نژاد
عضو هیأت علمی دانشگاه

انتشارات جنگل

سرشناسه : سبزواری نژاد، حجت، ۱۳۴۷ -
 عنوان و نام پدیدآور : حقوق جزای عمومی (جرم، مجرم، مسئولیت کیفری و موانع آن)
 مطابق با لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ / حجت سبزواری نژاد.
 مشخصات نشر : تهران: جنگل، جاودانه، ۱۳۹۲.
 مشخصات ظاهری : ۵۹۲ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۱۶-۰۷۷-۴
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 موضوع : حقوق جزا - ایران
 موضوع : قانون کیفری - ایران
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۲ ح ۷ س ۲ / KMH۳۸۰۰
 رده بندی دیویی : ۳۴۵/۵۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۲۴۵۵۲۲

سبزواری
 جنگل

عنوان کتاب: حقوق جزای عمومی (جرم، مجرم، مسئولیت کیفری و موانع آن)
 تألیف: دکتر حجت سبزواری نژاد
 ناشر: انتشارات جنگل، جاودانه
 ناظر فنی: امین لشکری
 نوبت و سال چاپ: اول، ۱۳۹۲
 قطع و تیراژ: وزیری، ۱۰۰۰ نسخه
 قیمت: ۱۸۵۰۰۰ ریال با جلد نفیس
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۱۶-۰۷۷-۴

[http:// www.junglepub.org](http://www.junglepub.org)

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۸۶۱۱۵-۹-۶۶۴۸۲۸۳۰

[email:// Info@junglepub.org](mailto:Info@junglepub.org)

۰۳۱۱-۳۲۰۵۰۶۷-۳۲۰۳۸۰۰-۹

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

فهرست مطالب

پیشگفتار

مقدمه

بخش اول: مفاهیم و تحولات حقوق جزا ۱

فصل اول: تعریف مفاهیم ۳

مبحث اول: خصوصیات، موضوع و هدف حقوق جزا ۴

گفتار اول: تعریف حقوق جزا ۴

گفتار دوم: اهمیت حقوق جزا ۴

گفتار سوم: خصوصیات حقوق جزا ۵

گفتار چهارم: موضوع حقوق جزا ۶

۱- حقوق جزای عمومی ۶

۲- حقوق جزای اختصاصی ۷

۳- آیین دادرسی کیفری ۷

۴- حقوق جزای بین الملل ۷

گفتار پنجم: هدف حقوق جزا ۸

۱- ارباب ۸

۲- اصلاح ۸

۳- رضایت قربانی جرم ۸

مبحث دوم: پیوستگی حقوق جزا با دیگر رشته‌ها ۹

گفتار اول: ارتباط حقوق جزا با برخی از رشته‌های حقوق عمومی ۹

۱- رابطه حقوق جزا با حقوق اساسی ۹

۲- رابطه حقوق جزا با حقوق اداری ۹

۳- رابطه حقوق جزا با حقوق بین الملل عمومی ۱۰

گفتار دوم: ارتباط حقوق جزا با برخی رشته‌های حقوق خصوصی ۱۰

۱- رابطه حقوق جزا با حقوق مدنی ۱۰

۲- رابطه حقوق جزا با حقوق تجارت ۱۱

گفتار سوم: ارتباط حقوق جزا با سایر علوم ۱۲

۱- رابطه بین حقوق جزا و اخلاق ۱۲

۲- رابطه بین حقوق جزا با دین ۱۴

۱۵	۳- رابطه بین حقوق جزا با پلیس علمی یا جرم‌یابی
۱۵	۴- رابطه بین حقوق جزا با جرم‌شناسی
۱۶	۵- رابطه بین حقوق جزا با پزشکی قانونی
۱۷	فصل دوم: تحولات حقوق جزا
۱۸	مبحث اول: دوران کهن یا اولیه
۱۸	گفتار اول: دوره انتقام
۱۹	گفتار دوم: دوره تعدیل نسبی انتقام (دوره قصاص و دیات)
۲۰	گفتار سوم: دوره دادگستری عمومی
۲۲	مبحث دوم: مکتب اسلام
۲۲	گفتار اول: ظهور دین اسلام در بستر دوره انتقام‌جویی
۲۵	گفتار دوم: فلسفه مجازات در اسلام
۲۷	الف) عدالت‌گرایی یا سزاگرایی
۳۰	ب) هدفمندی یا غایت‌گرایی
۳۰	۱- پیشگیری از وقوع جرم
۳۱	۲- حمایت از مالکیت
۳۱	۳- حفاظت از تولیدنسل
۳۲	۴- تهذیب و تطهیر مجرم
۳۳	۵- اصلاح مجرمین
۳۵	۶- رضایت مجنی‌علیه
۳۶	گفتار سوم: اصول کلی حقوق جزای اسلام
۳۶	۱- اصل تساوی مجازات‌ها
۴۱	۲- اصل شخصی بودن مجازات
۴۱	۳- اصل فردی کردن مجازات
۴۲	۴- اصل قانونی بودن مجازات‌ها
۴۳	۵- آیین دادرسی ویژه
۴۴	مبحث سوم: ظهور مکاتب کیفری بعد از قرن ۱۸
۴۴	گفتار اول: مکتب فایده اجتماعی یا مکتب کلاسیک
۴۶	گفتار دوم: مکتب عدالت مطلق
۴۷	گفتار سوم: مکتب نئوکلاسیک
۴۸	گفتار چهارم: مکتب پوزیتیویسم یا تحقیقی یا اثباتی
۴۹	گفتار پنجم: تقسیم‌بندی مجرمان مکتب تحقیقی
۴۹	۱- مجرمان بالفطره یا مادرزاد

۴۹	۲- مجرمان دیوانه.....
۴۹	۳- مجرمان به عادت.....
۵۰	۴- مجرمان شهوانی یا هیجانی.....
۵۰	۵- مجرمان اتفاقی.....
۵۰	گفتار ششم: مکتب دفاع اجتماعی جدید.....
۵۳	مبحث چهارم: تئوری‌های فلسفه مجازات.....
۵۳	گفتار اول: تئوری سزادهی یا غیرنتیجه‌گرا (Retributive).....
۵۵	ایرادات دیدگاه سزاگرایی.....
۵۵	گفتار دوم: تئوری اصالت فایده یا نتیجه‌گرا (Utilitarianism).....
۵۷	۱- ترس و ارعاب.....
۵۷	۲- اصلاح مجرم.....
۵۷	۳- ناتوان‌سازی.....
۵۸	۴- رضایت مجنی‌علیه.....
۵۹	ایرادات دیدگاه فایده‌گرایی.....
۵۹	گفتار سوم: تئوری دوگانه یا ترکیبی.....
۶۳	بخش دوم: خصوصیات و ارکان جرم.....
۶۵	فصل اول: عنصر قانونی جرم.....
۶۶	مبحث اول: مفهوم جرم.....
۶۶	گفتار اول: معنای لغوی جرم.....
۶۶	گفتار دوم: معنای قرآنی جرم.....
۶۷	۱- سوء پیشینه.....
۶۷	۲- ذنب.....
۶۷	۳- خطا، خطیئه.....
۶۷	۴- اثم.....
۶۸	۵- جرم مستلزم مجازات حد.....
۶۹	گفتار سوم: مفهوم فقهی جرم.....
۷۰	گفتار چهارم: تفاوت جرم با گناه.....
۷۰	گفتار پنجم: مفهوم اجتماعی و جرم‌شناسی جرم.....
۷۱	گفتار ششم: جرم کیفری و تخلف انضباطی.....
۷۱	گفتار هفتم: جرم کیفری و جرم مدنی.....
۷۲	۱- از نظر قانونی.....

۷۲	۲- از نظر عنصر مادی.....
۷۲	۳- از نظر عنصر روانی.....
۷۲	۴- از نظر ضمانت اجرا.....
۷۲	گفتار هشتم: مفهوم قانونی جرم.....
۷۳	گفتار نهم: آیا قانون سازنده جرم است؟.....
۷۴	گفتار دهم: تعریف جرم در لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.....
۷۶	مبحث دوم: منابع حقوق جزا (عنصر قانونی جرم).....
۷۶	گفتار اول: منابع مستقیم یا اصلی حقوق جزا.....
۷۷	۱- قانون.....
۷۷	۱-۱- تعریف قانون.....
۷۸	۱-۲- قانون در زبان عربی.....
۷۸	۱-۳- قانون در زبان فارسی.....
۷۸	۱-۴- قانون در زبان فقه.....
۷۹	۱-۵- معنای اصطلاحی قانون.....
۷۹	۱-۶- ویژگی‌های قانون.....
۸۰	۱-۷- قانون به عنوان منبع اصلی حقوق جزا.....
۸۰	۱-۸- قانون اساسی.....
۸۳	۱-۹- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....
۸۴	۱-۱۰- قانون عادی.....
۸۵	۲- مصوبات کمیسیون داخلی مجلس شورای اسلامی.....
۸۸	۳- مصوبات دولت (قوه مجریه).....
۹۱	۴- مصوبات دولت با اجازه مقام رهبری.....
۹۲	۵- لوایح شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران.....
۹۲	الف) چگونگی تشکیل شورای انقلاب.....
۹۳	ب) فعالیت‌های شورای انقلاب.....
۹۳	ج) پایان کار شورای انقلاب اسلامی.....
۹۴	۶- مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام.....
۹۸	۷- معاهدات بین‌المللی.....
۹۸	۸- منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر.....
۹۹	الف) منابع معتبر اسلامی کدامند؟.....
۱۰۲	ب) فتاوای معتبر کدامند؟.....
۱۰۲	پ) فتاوی مرجع تقلید قاضی.....

۱۰۲	ت) فتاوی مشهور.....
۱۰۳	ث) فتاوی مراجع تقلید معاصر.....
۱۰۳	ج) فتاوی مرجع تقلید متهم.....
۱۰۴	چ) فتاوی ولی فقیه.....
۱۰۷	۹- موضع قانونگذار در لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.....
۱۰۸	۱۰- رویه قضایی.....
۱۱۴	گفتار دوم: منابع غیرمستقیم یا فرعی حقوق جزا.....
۱۱۴	الف) عرف.....
۱۱۵	۱- عرف از دیدگاه حقوقدانان.....
۱۱۶	۲- ارجاع صریح قانون به عرف.....
۱۱۷	۳- عرف منبع تفسیری یا تکمیلی قانون.....
۱۱۸	۴- مغایرت عرف و قانون.....
۱۱۹	ب) نظرات علمای حقوق (دکترین).....
۱۲۱	مبحث سوم: مبنای عنصر قانونی جرم.....
۱۲۱	گفتار اول: منشأ اصل قانونی بودن جرم.....
۱۲۲	الف) اصل اباحه.....
۱۲۲	ب) اصل برائت.....
۱۲۳	ج) قاعده قبح عقاب بلا بیان.....
۱۲۴	گفتار دوم: اصل قانونی بودن جرم جلوه‌ای از اصل تکلیف.....
۱۲۵	گفتار سوم: اصل قانونی بودن مجازات ملازمه اصل قانونی بودن جرم.....
۱۲۵	گفتار چهارم: اصل قانونی بودن نوع و میزان مجازات.....
۱۲۵	گفتار پنجم: اصل قانونی بودن جرم و مجازات در قوانین موضوعه.....
۱۲۷	مبحث چهارم: آثار اصل قانونی بودن جرم و مجازات.....
۱۲۷	گفتار اول: عطف به ماسبق نشدن قوانین کیفری.....
۱۳۰	الف) مفهوم، مبنا و قلمرو قاعده.....
۱۳۰	۱- معنای قاعده.....
۱۳۰	۲- مبنا و اعتبار قاعده.....
۱۳۲	۳- قلمرو قاعده و استثنائات آن.....
۱۳۲	ب) موارد عطف به ماسبق شدن قوانین ماهوی.....
۱۳۲	۱- قوانین تفسیری.....
۱۳۳	۲- تصریح مقنن.....
۱۳۳	۳- قوانین ملایمتر.....

۱۳۶	۴- قوانین شکلی
۱۴۰	ج) تعیین قانون حاکم
۱۴۰	۱- جرم آنی
۱۴۰	۲- جرم مستمر
۱۴۱	۳- جرم اعتیادی
۱۴۱	۴- جرم مرکب
۱۴۲	گفتار دوم: تفسیر مضیق قوانین کیفری (دومین نتیجه عنصر قانونی جرم)
۱۴۳	الف) موارد تفسیر قانون
۱۴۳	۱- ابهام قانون
۱۴۵	۲- اجمال قانون
۱۴۵	۳- تعارض قوانین
۱۴۵	۴- سکوت قانون
۱۴۶	ب) اقسام تفسیر از نظر مرجع تفسیر
۱۴۶	۱- تفسیر قانونی
۱۴۷	۲- تفسیر قضایی
۱۴۸	۳- تفسیر شخصی یا عقاید علمای حقوق
۱۴۸	ج) اقسام تفسیر از جهت روش
۱۴۸	۱- تفسیر موسع
۱۵۰	۲- تفسیر مضیق یا ادبی
۱۵۲	۳- تفسیر غایی یا منطقی یا توضیحی
۱۵۶	مبحث پنجم: تقسیم جرایم بر اساس عنصر قانونی جرم
۱۵۶	گفتار اول: تقسیم جرم بر اساس نوع مجنی علیه
۱۶۰	الف) جرایم علیه اشخاص حقیقی
۱۶۲	ب) جرایم علیه دولت
۱۶۴	۱- جرم علیه مقامات و مأمورین دولت
۱۶۷	۲- جرم علیه تشکیلات سیاسی و نظامی
۱۶۸	۳- همکاری با دشمنان دولت
۱۶۹	۴- جرایم علیه اموال دولت
۱۷۰	۵- اصول حاکم بر جرایم علیه دولت
۱۷۶	۶- جرایم علیه دولت و رابطه آن با جرم سیاسی و ضابطه آن
۱۷۸	۱- ۶- ضابطه عینی
۱۷۹	۲- ۶- ضابطه ذهنی

۱۸۰	۳-۶- ضابطه مختلط
۱۸۱	۴-۶- امتیازات جرم سیاسی
۱۸۵	ج) جرایم علیه ملت
۱۹۴	گفتار دوم: تقسیم جرم به عادی و خاص (نظامی و روحانی)
۱۹۴	الف) جرم عادی و نظامی
۱۹۹	ب) آثار تفکیک جرایم نظامی از جرایم عمومی
۱۹۹	۱- عدم استرداد
۲۰۰	۲- محاکم خاص
۲۰۲	۳- مجازات خاص
۲۰۲	ج) جرم عادی و جرم روحانی
۲۰۷	فصل دوم: عنصر مادی جرم
۲۱۱	مبحث اول: تعریف عنصر مادی جرم
۲۱۱	گفتار اول: تعریف عنصر مادی جرم
۲۱۱	الف) رفتار مجرمانه مثبت (فعل)
۲۱۲	ب) رفتار مجرمانه منفی (ترک فعل)
۲۱۲	ج) رفتار مجرمانه مثبت ناشی از رفتار مجرمانه منفی (فعل ناشی از ترک فعل)
۲۱۴	د) حالت
۲۱۵	۱- حالت روانی
۲۱۵	۲- حالت اجتماعی
۲۱۵	۳- عضویت در گروه‌هایی خاص
۲۱۶	۴- داشتن یا نگهداری آلات و ادوات ممنوعه
۲۱۶	گفتار دوم: رابطه علیت رفتار و نتیجه مجرمانه
۲۱۷	الف) مفهوم علیت
۲۱۸	ب) تسبیب و شرط
۲۲۱	مبحث دوم: تئوری‌های معیار سبب
۲۲۱	گفتار اول: نظریه سبب ایجاد (ایجاد کننده) نتیجه یا برابری اسباب
۲۲۲	گفتار دوم: نظریه سبب پویای نتیجه‌ساز
۲۲۲	گفتار سوم: نظریه سبب نزدیک و بی‌واسطه
۲۲۳	گفتار چهارم: نظریه سبب متعارف و اصلی
۲۲۳	گفتار پنجم: موضع قانونگذار ایران و رویه دیوان عالی کشور
۲۲۴	گفتار ششم: معیار مسؤولیت مسبب (تقصیر یا خطر)

۲۲۸	مبحث سوم: مراحل ارتکاب عنصر مادی جرم
۲۲۹	گفتار اول: مرحله اول مسیر رفتار مجرمانه: قصد ارتکاب جرم
۲۲۹	گفتار دوم: آیا صرف قصد ارتکاب جرم، جرم محسوب می‌گردد؟
۲۳۰	گفتار سوم: مرحله دوم مسیر رفتار مجرمانه: تهیه مقدمات ارتکاب جرم
	گفتار چهارم: مرحله سوم مسیر رفتار مجرمانه: جرایم ناتمام (شروع به جرم، جرم عقیم و جرم محال)
۲۳۲	
۲۳۳	الف) شروع به اجرای عملیات یا شروع به جرم
۲۳۴	۱- رویکرد مادی یا عینی
۲۳۶	۲- مزایا و معایب رویکرد مادی یا عینی
۲۳۷	۳- رویکرد نفسانی یا ذهنی
۲۳۸	۴- مزایا و معایب رویکرد نفسانی یا ذهنی
۲۳۹	۵- رویکرد ترکیب یا مختلط
۲۴۲	۶- شرایط مجازات شروع کننده جرم
۲۴۳	۷- تأثیر ترک ارادی شروع به جرم
۲۴۴	۸- چگونگی تعیین مجازات شروع به جرم
۲۵۴	ب) جرم محال و چگونگی تعیین مجازات آن
۲۵۹	ج) جرم عقیم و چگونگی تعیین مجازات آن
۲۶۰	د) تشابهات جرایم ناقص
۲۶۱	ه) تفاوت‌های جرایم ناقص
۲۶۱	و) چه نوع جرایمی شروع به جرم ندارند؟
۲۶۲	گفتار پنجم: مرحله چهارم مسیر رفتار مجرمانه: جرم کامل یا تام
۲۶۴	مبحث چهارم: تقسیم جرایم به اعتبار عنصر مادی جرم
۲۶۴	گفتار اول: تقسیم جرایم از لحاظ طول زمان عنصر مادی
۲۶۴	الف) جرم فوری (آنی)
۲۶۴	ب) جرم مستمر یا دوام‌دار
۲۶۶	ج) آثار مترتب بر جرم آنی و مستمر
۲۶۶	۱- از جهت اعتبار امر مختومه
۲۶۷	۲- از جهت دادگاه صالح
۲۶۷	۳- از جهت حاکمیت قانون کیفری
۲۶۸	۴- از جهت مدت مرور زمان
۲۶۸	گفتار دوم: تقسیم جرایم از جهت تعداد عنصر مادی
۲۶۸	الف) جرم ساده

۲۶۸	ب) جرم به عادت
۲۶۹	ج) جرم مرکب
۲۶۹	د) آثار مترتب بر جرایم ساده، به عادت و مرکب
۲۶۹	۱- از جهت صلاحیت دادگاه
۲۷۰	۲- از جهت حاکمیت قانون کیفری
۲۷۰	۳- از جهت شمول مرور زمان
۲۷۰	۴- از جهت عفو عمومی
۲۷۱	گفتار سوم: تقسیم‌بندی جرایم از جهت حصول نتیجه عنصر مادی
۲۷۱	۱- جرم مطلق یا مادی
۲۷۱	۲- جرم مقید یا نتیجه‌ای
۲۷۲	گفتار چهارم: تقسیم‌بندی جرایم از جهت مشاهده عنصر مادی
۲۷۲	۱- جرم مشهود
۲۷۲	۲- جرم غیر مشهود
۲۷۲	۳- آثار جرم مشهود و غیرمشهود
۲۷۵	فصل سوم: عنصر روانی جرم
۲۷۸	مبحث اول: مفهوم عنصر روانی جرم
۲۷۸	گفتار اول: معنای لغوی عنصر روانی
۲۷۸	گفتار دوم: معنای اصطلاحی عنصر روانی
۲۸۲	مبحث دوم: عنصر روانی جرم عمدی
۲۸۳	گفتار اول: عقل
۲۸۳	گفتار دوم: تمیز
۲۸۳	گفتار سوم: اراده
۲۸۵	گفتار چهارم: اختیار
۲۸۶	گفتار پنجم: آگاهی و علم
۲۸۷	گفتار ششم: تعریف سوءنیت
۲۸۸	۱- سوءنیت عام
۲۸۹	۲- سوءنیت خاص
۲۹۱	مبحث سوم: عنصر روانی جرم غیر عمدی
۲۹۴	گفتار اول: تقصیر عنصر روانی جرم غیر عمد
۲۹۵	الف) مفهوم لغوی تقصیر
۲۹۶	ب) مفهوم قانونی تقصیر
۲۹۶	ج) گونه‌های تقصیر

۲۹۷	۱- بی احتیاطی.....
۲۹۹	۲- بی مبالاتی.....
۳۰۰	د) توضیح برخی مصادیق بی احتیاطی و بی مبالاتی.....
۳۰۰	۱- مسامحه و اهمال.....
۳۰۰	۲- عدم مهارت.....
۳۰۱	۳- عدم رعایت نظامات دولتی.....
۳۰۲	۴- غفلت.....
۳۰۲	۵- نتیجه.....
۳۰۳	گفتار دوم: عنصر روانی جرم شبه عمد و در حکم آن.....
۳۱۱	گفتار سوم: عنصر روانی جرم خطای محض و در حکم آن.....
۳۱۵	گفتار چهارم: دیه مجازات یا جبران خسارت؟.....
۳۲۱	گفتار پنجم: عنصر روانی جرم سایر جرایم غیر عمدی (تعزیری).....
۳۲۲	گفتار ششم: نمودار عنصر روانی جرایم غیر عمدی.....
۳۲۲	۱- جرم شبه عمد.....
۳۲۲	۲- در حکم شبه عمد.....
۳۲۳	۳- نمودار عنصر روانی جرم خطاء محض.....
۳۲۳	۴- نمودار عنصر روانی جرم در حکم خطاء محض.....
۳۲۳	۵- نمودار عنصر روانی جرایم غیر عمدی (تعزیری).....
۳۲۴	مسئولیت کیفری و موانع آن.....
۳۳۳	بخش سوم: شرایط مسئولیت کیفری و صور آن.....
۳۳۵	فصل اول: مسئولیت کیفری و شرایط آن.....
۳۳۷	مبحث اول: مفهوم و مبنای مسئولیت کیفری.....
۳۳۷	گفتار اول: مفهوم مسئولیت.....
۳۳۸	گفتار دوم: مبنای مسئولیت کیفری.....
۳۴۰	مبحث دوم: شرایط مسئولیت کیفری.....
۳۴۰	گفتار اول: اسناد مادی رفتار.....
۳۴۲	گفتار دوم: اسناد روانی رفتار.....
۳۴۴	گفتار سوم: تفاوت مسئولیت کیفری و مدنی.....
۳۴۷	مبحث سوم: اشخاص دارای مسئولیت کیفری.....
۳۴۷	گفتار اول: مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی.....
۳۴۸	گفتار دوم: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....

فصل دوم: صور مسؤوليت كيفرى	۳۵۱
مبحث اول: مباشرت و تسبیب در جرم	۳۵۲
گفتار اول: ایراد صدمه با حائل (ناشی از وجود انسان)	۳۵۲
گفتار دوم: ایراد صدمه با حائل (ناشی از وجود حیوان)	۳۵۳
گفتار سوم: ایراد صدمه با وجود حائل (ناشی از وجود اشیاء)	۳۵۳
گفتار چهارم: ایراد صدمه با وجود حائل (ناشی از ویژگی مجنی علیه)	۳۵۴
گفتار پنجم: ایراد صدمه با وجود حائل (ناشی از واکنش غریزی مجنی علیه)	۳۵۵
مبحث دوم: شرکت در جرم	۳۵۷
گفتار اول: شرکت در جرایم مستلزم مجازات حد	۳۶۲
گفتار دوم: شرکت در جرایم مستلزم مجازات قصاص	۳۶۳
گفتار سوم: شرکت در جرایم مستلزم مجازات دیات	۳۶۳
گفتار چهارم: شرکت در جرم نام و نافع	۳۶۳
گفتار پنجم: سردستگی یا فرماندهی در ارتکاب جرم	۳۶۴
مبحث سوم: معاونت در جرم	۳۷۰
گفتار اول: ارکان معاونت در جرم	۳۷۱
گفتار دوم: مصادیق عنصر مادی معاونت	۳۷۶
۱- تحریک	۳۷۷
۲- ترغیب	۳۷۸
۳- تهدید	۳۷۸
۴- تطمیع	۳۷۹
۵- دسیسه یا فریب	۳۷۹
۶- سوءاستفاده از قدرت	۳۸۰
۷- ساخت یا تهیه وسایل ارتکاب جرم	۳۸۰
۸- ارائه طریق ارتکاب جرم	۳۸۱
۹- تسهیل وقوع جرم	۳۸۱
گفتار سوم: چگونگی مجازات معاون	۳۸۲
۱- معاونت در جرم موجب سلب حیات یا حبس ابد	۳۸۴
۲- معاونت در جرم موجب سرقهت حدی یا قطع عمدی عضو	۳۸۴
۳- معاونت در جرم موجب شلاق حدی	۳۸۵
۴- معاونت در سایر جرایم مستلزم مجازات تعزیری	۳۸۵
گفتار چهارم: چگونگی مجازات معاون در جرایم اطفال	۳۸۹
گفتار پنجم: مجازات معاون در جرایم نابالغ	۳۹۰

گفتار ششم: آیا مجازات معاون مستلزم مجازات مباشر است؟	۳۹۱
گفتار هفتم: معاونت در جرم ناقص	۳۹۲
گفتار هشتم: شروع به معاونت	۳۹۳
گفتار نهم: معاونت در جرایم غیر عمدی	۳۹۳
گفتار دهم: معاونت در معاونت جرم	۳۹۵
گفتار یازدهم: تخفیف، تعویق و تعلیق مجازات معاون جرم	۳۹۶
گفتار دوازدهم: معاونت اشخاص حقوقی در ارتکاب جرم	۳۹۷

بخش چهارم: موانع مسؤولیت کیفری ۳۹۹

فصل اول: عوامل رافع مسؤولیت کیفری	۴۰۳
مبحث اول: صغر سن	۴۰۵
گفتار اول: مسؤولیت کیفری اطفال قبل از انقلاب اسلامی	۴۰۵
۱- اطفال زیر ۱۲ سال	۴۰۵
۲- اطفال ۱۲ سال تمام تا زیر ۱۵ سال	۴۰۵
۳- اشخاص بالغ بیش از ۱۵ سال تا زیر ۱۸ سال	۴۰۶
گفتار دوم: مسؤولیت کیفری اطفال بعد از انقلاب اسلامی	۴۰۶
گفتار سوم: مسؤولیت کیفری اطفال در لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲	۴۰۸
۱- مسؤولیت کیفری اطفال در جرایم مستوجب حد و قصاص	۴۰۹
۲- مسؤولیت کیفری اطفال در جرایم مستوجب تعزیر	۴۱۰
الف) مسؤولیت کیفری طفل یا نوجوان بین ۹ سال تمام تا ۱۲ سال شمسی تمام	۴۱۱
۱- تسلیم به والدین یا اولیاء یا سرپرستان قانونی	۴۱۱
۲- تسلیم طفل یا نوجوان به اشخاص حقیقی یا حقوقی	۴۱۳
۳- نصیحت طفل یا نوجوان بزهکار	۴۱۳
ب) مسؤولیت کیفری طفل یا نوجوان بین ۱۲ سال تا ۱۵ سال شمسی تمام	۴۱۴
۱- نگهداری در کانون اصلاح و تربیت	۴۱۴
۲- اخطار و تذکر و یا اخذ تعهد کتبی به عدم تکرار جرم	۴۱۵
ج) مسؤولیت کیفری نوجوانان بین ۱۵ سال تمام تا ۱۸ سال شمسی تمام	۴۱۶
۳- مسؤولیت اطفال در پرداخت دیه	۴۱۷
مبحث دوم: جنون و اختلالات روانی	۴۱۹
گفتار اول: جنون و اختلالات روانی در قوانین قبلی	۴۲۰
گفتار دوم: جنون و اختلالات روانی در لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲	۴۲۰
گفتار سوم: مفهوم عقل و تمیز	۴۲۱

۴۲۱	گفتار چهارم: تعریف اراده.....
۴۲۳	گفتار پنجم: جنون و انواع آن.....
۴۲۳	گفتار ششم: اختلال روانی.....
۴۲۳	گفتار هفتم: توضیح ماده ۱۴۹ لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.....
۴۲۴	گفتار هشتم: آثار جنون و اختلال روانی در مسؤولیت کیفری.....
۴۲۷	گفتار نهم: نگهداری مجنون یا مختل المشاعر.....
۴۲۸	گفتار دهم: تأثیر عدم تعقیب یا مجازات مجنون در حق شرکاء یا معاونان.....
۴۲۹	گفتار یازدهم: جنون در جرایم مستوجب تعزیر.....
۴۳۰	۱- حکم قطعی شلاق تعزیری.....
۴۳۰	۲- جنون بعد از حکم قطعی حبس تعزیری.....
۴۳۲	۳- جنون بعد از سایر احکام قطعی.....
۴۳۲	گفتار دوازدهم: جنون در جرایم مستوجب حد.....
۴۳۲	۱- جنون بعد از ارتکاب جرم تا قبل از صدور حکم قطعی.....
۴۳۳	۲- جنون بعد از صدور حکم قطعی.....
۴۳۵	گفتار سیزدهم: جنون در جرایم مستوجب قصاص و دیه.....
۴۳۸	مبحث سوم: اکراه
۴۴۰	گفتار اول: شرایط تحقق اکراه.....
۴۴۳	گفتار دوم: مسؤولیت کیفری مکره در مجازات تعزیری.....
۴۴۳	گفتار سوم: مسؤولیت کیفری مکره در مجازات حدی.....
۴۴۵	گفتار چهارم: مسؤولیت کیفری مکره در مجازات قصاص نفس.....
۴۴۷	گفتار پنجم: اکراه در مادون قتل.....
۴۴۷	گفتار ششم: اثبات ادعای اکراه.....
۴۴۸	گفتار هفتم: اکراه بر جنایت علیه اکراه شونده.....
۴۴۹	گفتار هشتم: دفاع در برابر اکراه.....
۴۵۰	گفتار نهم: مسؤولیت اکراه کننده در پرداخت دیه.....
۴۵۰	گفتار دهم: اجبار.....
۴۵۲	گفتار یازدهم: تفاوت مجبور و مکره.....
۴۵۲	گفتار دوازدهم: انواع اجبار.....
۴۵۳	الف) اجبار مادی.....
۴۵۳	۱- اجبار مادی بیرونی یا خارجی.....
۴۵۴	۲- اجبار مادی درونی یا داخلی.....
۴۵۵	۳- شرایط تحقق اجبار مادی (اعم از بیرونی و داخلی).....

۴۵۶	 (ب) اجبار روحی یا معنوی
۴۵۶	 ۱- اجبار معنوی بیرونی
۴۵۷	 ۲- تحریک به عنوان مصداقی از فشار معنوی بیرونی
۴۶۱	 ۳- اجبار معنوی درونی یا هیجانات درونی
۴۶۲	 ۴- خواب و بی‌هوشی
۴۶۴	 ۵- مستی
۴۶۸	 ۶- شرایط عدم مسئولیت کیفری مست
۴۷۰	 مبحث چهارم: چهل یا اشتباه
۴۷۱	 گفتار اول: چهل یا اشتباه حکمی
۴۷۲	 الف) شرایط چهل حکمی
۴۷۴	 (ب) صور چهل به حکم
۴۷۴	 ۱- چهل به سبب عدم آگاهی به قوانین کیفری
۴۷۴	 ۲- چهل به سبب افسوس نادرست قوانین
۴۷۶	 گفتار دوم: چهل موضوعی
۴۷۶	 الف) چهل در هویت
۴۷۷	 ۱- مدافعان عمدی بودن جرم
۴۷۹	 ۲- مدافعان غیرعمدی بودن جرم
۴۸۴	 (ب) اشتباه در هدف
۴۸۶	 (ج) چهل یا اشتباه در عناصر تشکیل دهنده جرم
۴۸۷	 فصل دوم: عوامل موجهه جرم
۴۸۹	 مبحث اول: دفاع مشروع
۴۹۰	 گفتار اول: مبانی دفاع مشروع
۴۹۰	 ۱- نظریه اکراه
۴۹۰	 ۲- نظریه ادای حق
۴۹۱	 گفتار دوم: موضع قانونگذار ایران
۴۹۲	 گفتار سوم: دفاع مشروع در لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲
۴۹۳	 گفتار چهارم: موضوع دفاع مشروع
۴۹۳	 ۱- نفس
۴۹۴	 ۲- عرض
۴۹۴	 ۳- ناموس
۴۹۴	 ۴- مال
۴۹۵	 ۵- آزادی تن

۴۹۵	۶- نزدیکان چه کسانی هستند؟
۴۹۷	۷- مسؤول دفاع از دیگری کیست؟
۴۹۷	۸- ناتوان از دفاع
۴۹۸	گفتار پنجم: شرایط دفاع مشروع
۴۹۹	الف) شرایط تجاوز یا خطر
۴۹۹	۱- غیرقانونی بودن تجاوز یا خطر
۴۹۹	۲- فعلی یا قریب الوقوع تجاوز یا خطر
۵۰۰	۳- متعلق تجاوز یا خطر
۵۰۱	ب) شرایط رفتار دفاعی
۵۰۱	۱- ضرورت دفاع
۵۰۶	۲- عدم سبق خطر یا تجاوز مدافع
۵۰۸	۳- قرائن معقول بر وقوع تجاوز یا خطر
۵۱۰	۴- شرط دفاع از دیگری
۵۱۱	گفتار ششم: آثار دفاع مشروع
۵۱۳	مبحث دوم: اجرای حکم و اجازه قانون و امر قانونی
۵۱۳	گفتار اول: حکم قانون
۵۱۴	گفتار دوم: اجازه قانون
۵۱۵	گفتار سوم: اجرای قانون اهم
۵۱۶	گفتار چهارم: اجرای امر امر قانونی و شرایط آن
۵۱۷	الف) خصوصیات امر و امر
۵۱۷	۱- قانونی بودن امر
۵۱۸	۲- ذیصلاح بودن امر
۵۱۸	۳- خلاف شرع نبودن امر امر
۵۱۹	۴- صدور امر امر به صور قانونی
۵۲۰	ب) خصوصیات مأمور
۵۲۰	۱- صلاحیت و مکلف بودن مأمور
۵۲۱	۲- امر خلاف قانون امر و اشتباه قابل قبول مأمور
۵۲۳	گفتار پنجم: مسؤولیت امر و مأمور
۵۲۵	مبحث سوم: رضایت مجنی علیه
۵۲۷	گفتار اول: شرایط رضایت
۵۲۷	۱- حصول رضایت قبل از وقوع رفتار مجرمانه
۵۲۸	۲- عدم اکراه در رضایت

مجازات‌های اصلی تعزیری، تقسیم مجازات‌ها به اصلی، تکمیلی و تبعی، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، شروع به جرم، جرم عقیم و محال، تعدد و تکرار جرم، پذیرش تقصیر به عنوان مبنای مسئولیت کیفری، محاسبه نسبت مجازات‌های حبس، شلاق و جزای نقدی به یکدیگر، ایجاد نهادهای جدیدی به نام تعویق مجازات، معافیت از مجازات، تعلیق مجازات بعد از صدور حکم، نظام نیمه آزادی، مجازات جایگزین حبس، مرور زمان شکایت، تعیین مجازات‌های قابل گذشت، ظهور نهادهای مانند توبه و قاعده درء و تغییرات بنیادی در مسئولیت کیفری اطفال کمتر از ۱۸ سال تغییرات اساسی نموده است. توضیح نکات مبهم و بعضاً بدیع از این قانون و لزوم آگاهی علاقمندان رشته حقوق اعم فارغ‌التحصیلان و دانشجویانی که واحدهای درسی حقوق جزای عمومی را بر اساس مقررات قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ از سرگذارنده و دانشجویانی که به تازگی در صدد آشنایی با واحدهای درسی حقوق جزای عمومی هستند، و آگاهی اینجانب از چگونگی تهیه اولیه لایحه از سوی قوه قضاییه تا تصویب نهایی لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۸۲ از سوی مجلس شورای اسلامی، نگارنده را بر آن داشت که راقم کتاب حاضر شوم. این مهم را باید همواره در نظر داشت که باید سپاسگزار متفکران داخل و خارج کشور بر آنچه که در مورد حقوق جزا نوشته و گفته‌اند، بود. بدون اغراق ادعا دارد که در تهیه مباحث مطروحه این کتاب اگر نگوییم کلیه کتب و نوشته‌های داخلی اما به یقین اکثر آنها و بعضاً منابع خارجی مورد مطالعه قرار گرفته و معترف به بردن بهره فراوان از آثار اندیشه‌های والای دانشمندان کشورمان و دیگر سرزمین‌ها می‌باشم که سپاسگزار همه آنانم. اینک ثمره این سعی و گستاخی در معرض دید خوانندگان قرار می‌گیرد تا قضاوت نمایند و همه قضاوت‌ها را با دیده منت پذیرا و در تلاش بعدی همه آنها را بکار خواهیم گرفت.

بی‌تردید زندگی اجتماعی امروزه نیازمند به نظامی است که حیات جامعه بتوان در سایه آن ادامه یابد. لازمه نظم عمومی در پرتو قوانین و مقرراتی است که حدود و ثغور زندگی افراد جامعه را معین می‌کند. قوانین و مقررات ناظم و تنظیم کننده روابط اجتماعی اعم از روابط بین افراد جامعه و روابط بین دولت‌ها و افراد است. این ضرورت نه تنها در داخل یک کشور بلکه در سطح جهان امری انکارناپذیر است. در تاریخ زیست جمعی انسان همواره عده‌ای از افراد جامعه سرِ ناسازگاری با قواعد حاکم بر جامعه داشته و دارند و خود را با آن وفق نمی‌دهند و در برابر آنها سرکشی می‌نمایند. جوامع در برابر این نوع سرکشان واکنشی بنا به وضعیت فرهنگی و اجتماعی خود نشان داده‌اند. در جوامع اولیه پاسخ به ناقضان ارزش‌های جامعه به صورت جنگ و مجازات بی‌حد و اندازه بود. زندگی قبیله‌ای اولیه، فرد را در خود حل نموده بود، بنابراین پاسخگویی به جرم جنبه گروهی داشت تا فردی نظام عدالت کیفری قرن‌ها مبتنی بر نظام عدالت قبیله‌ای^۱ با تأکید بر انتقام و با استفاده از قوانین خونین^۲ استوار بوده است.^۳ مشکلات اجتماعی عمدتاً به عنوان موضوعاتی فردی که باید افراد خود اقدام به حل و فصل آنها نمایند، نگریسته می‌شد. به علت عدم وجود دولت و مرجعی مافوق، به شکل ابتدائی با پدیده‌های جامعه از جمله جرم و مجازات برخورد می‌نمودند. بتدریج که جوامع بزرگتر شدند، دولت‌ها روی کار آمدند و تا حدودی به این بازار آشفته سروسامان دادند. جرم جنبه خصوصی و قبیله‌ای خود را از دست داد و جنبه عمومی پیدا کرد. ظهور ادیان الهی کیفرها را نسبت به قبل قاعده‌مندتر نمود. قصاص و شخصی شدن مجازات‌ها، دیه و خونبها و تأدیه خسارات از نتایج تأثیر ادیان الهی در حقوق جزای بشر است. ظهور دین اسلام تأثیر شگرفی در تحول حقوق کیفری ایجاد نمود. تا آن زمان دیوانه و عاقل، صغیر با کبیر، جاهل با دانای به قانون در مسئولیت کیفری یکسان پنداشته می‌شدند. اصل برائت، اباحه و قاعده قبح عقاب بلابیان و شرایط مسئولیت کیفری مجرم و عوامل رافع مسئولیت کیفری همانند جنون، صغر سن، اشتباه و جهل به حکم و

1- Tribal Justice

2- The blood- feud

۳- برای اطلاع بیشتر از مفهوم انسان‌شناسی حقوقی و خصوصیات و قواعد حاکم بر انتقام‌جویی نک: مستن سخنرانی پروفیسور رولان در دانشگاه علوم رضوی، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، فصلنامه پژوهشی علوم انسانی، شماره دوم، سال اول، زمستان ۱۳۸۰، صص ۱۸۴-۱۷۵

موضوع وارد مباحث حقوق جزا گردید که تا آن زمان حقوق کیفری با آن بیگانه بود. ورود اصولی همچون اصل تساوی، اصل شخصی بودن و اصل فردی کردن مجازات به ویژه در جرایم تعزیری و تفکیک جرایم بر اساس عنصر روانی و به تبع آن تفاوت در مجازات‌ها از ثمرات احکام کیفری اسلام در حقوق جزا بشر است. قرن ۱۸ میلادی و پایان قرون وسطی سرآغاز دوباره‌ای برای انسان است. وقوع انقلاب سیاسی فرانسه و انقلاب صنعتی انگلستان تحول شگرفی در زندگی فردی و اجتماعی انسان به وجود آورد. در صحنه سیاسی و اجتماعی نیز حکومت‌ها نگرشی نو به انسان و ویژگی‌های او پیدا کردند. احترام به انسان و رعایت حقوق وی شعار همه گردید. در حقوق جزا نیز بر مبنای همین طرز تفکر با انتشار افکار اندیشمندانی همچون ژان ژاک روسو، کانت، ژوزف مارمستر، منتسکیو، سزار بکاریا، بنتام و فوئرباخ الغای مجازات‌های سبعانه و خشن و تعدیل نسبی مجازات‌های گذشته به وقوع پیوست. اصل عدم پاسخگویی کیفری به کلیه موارد نقض هنجارها و این که تنها مجازات برای نقض آن دسته از مقرراتی که ادامه حیات اجتماعی را به مخاطره می‌اندازد، مورد تأکید قرار گرفت. مواردی همچون نقض قرارداد بین دو نفر که تنها ناقض حقوق فردی است معمولاً از طریق ابطال قرارداد و یا تأدیه خسارات وارده صورت می‌گیرد، از حیطه حقوق کیفری خارج گردید. **حقوق جزا** به عنوان ساده‌ترین و کاراترین ابزار مقابله با متجاوزان و متضرران به حیات اجتماع با ارائه اصول و مبانی جدیدی ظهور پیدا کرد. مدعیان و طرفداران بکارگیری حقوق جزا از نحله‌های مختلف، اجرای عدالت، تهدید و ارباب مجرمان بالفعل و بالقوه و پیشگیری از ارتکاب جرم از اهداف حقوق جزا دانسته و می‌دانند. اما آنان معتقدند که همانگونه که مجرمان با بی‌قانونی، اقدام به ایراد صدمه به افراد و اجتماع می‌نمایند، مجریان حقوق جزا نباید همانند آنها عمل نمایند بلکه باید بر اساس اصول و قواعد خاص، حقوق جزا را در صحنه جامعه اجرا نمایند. آنان معتقد به تعریفی دقیقی از رفتاری هستند که تنها به موجب مقام صالح جامعه، برای آن کیفر تعیین شده باشد. بدون تعریف قانونی از رفتار و بدون اطلاع آن به افراد جامعه، سرزنش و مجازات مرتکبان را نمی‌پسندند. چرا که اصل بر برائت انسان از تکلیف و کیفر است. تا زمانی منع قانونی یا الزام قانونی مقرر نگردد انسان آزاد است و کسی نباید او را مورد مواخذه قرار دهد. از نتایج این دیدگاه به وجود آمدن یکی از قواعد مهم حقوق جزا به نام اصل قانونی بودن جرم و مجازات است. اصل مذکور به عنوان یکی از عناصر تشکیل دهنده جرم به عنصر قانونی معروف می‌باشد. به همین جهت بخشی از کتاب حاضر به تحلیل عنصر قانونی جرم و بررسی ابعاد مختلف و نتایج آن اختصاص یافته است.

از اصول دیگر حقوق جزا در تعیین مجازات متجاوزان به حقوق و آزادی‌های دیگران بروز و

ظهور رفتاری است که از آنان سر زده باشد. بدون وجود رکن مذکور که به عنصر مادی جرم شناخته می‌شود، اشخاص قابل مجازات نخواهند بود. بنابراین حقوق جزا در موردی که شخص تنها در فکر و ذهن خود دنبال نقض قوانین بوده، خود را دخالت نمی‌دهد. چرا که بدون ظهور رفتار خارجی و مادی نه تنها اخلاص در نظم جامعه به وجود نخواهد آمد بلکه احراز قصد درونی و ذهنی افراد امری بسیار دشوار و گاه محال خواهد بود و حقوق جزا خود را درگیر چنین موضوع پرهزینه و در عین حال کم‌فایده‌ای نخواهد کرد. بنابراین در قسمت دیگری از کتاب به تحلیل و بررسی عنصر مادی جرم و اشکال مختلف آن پرداخته می‌شود.

در حقوق جزا بر خلاف سایر رشته‌های حقوق مانند حقوق مدنی، قصد و اراده مرتکب در رفتاری که دارای مجازات است، نقش اساسی ایفاء می‌کند. حقوق جزا کسی را قابل سرزنش‌تر می‌داند که رفتار او دارای قبح اخلاقی بیشتری باشد. کسی که با اراده، آگاهی، عمداً و با سوءنیت مرتکب رفتاری شود که قانونگذار برای آن مجازات یا اقدام تأمینی و تربیتی تعیین نموده به مراتب از کسی که دارای چنین قصدی نبوده و رفتار را از روی اشتباه و یا سهو و به‌طور کلی آگاه به رفتار خود نبوده، قابل سرزنش‌تر و مجازات او را بیشتر می‌داند. روان‌سالم و آگاهی مرتکب از ارکان مجرمیت و تعیین مجازات در حقوق کیفری است. این رکن که به عنصر روانی تعبیر می‌گردد، بخش مهمی از کتاب را به خود اختصاص داده است که وجوه و گونه‌های مختلف آن در حقوق کیفری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

قسمت دوم کتاب همانند قسمت اول آن در دو بخش ارائه می‌گردد که موضوعات آن سرفصل درس حقوق جزای عمومی ۲ می‌باشد. بخش سوم کتاب، مبنا، شرایط مسئولیت کیفری و اشخاص مسؤول و صور مسئولیت کیفری اعم از مباشرت، شرکت و معاونت در ارتکاب جرم و اشکال مختلف آن مورد بررسی قرار داده است و در بخش چهارم به تحلیل انواع مسئولیت کیفری در لایحه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ اعم از عوامل رافع مسئولیت کیفری شامل صغر سن، جنون و اختلالات روانی، اکراه و اجبار، جهل حکمی و موضوعی و عوامل موجهه جرم شامل دفاع مشروع، اجرای امر قانون و آمر قانونی، رضایت مجنی‌علیه و اضطرار در ارتکاب جرم پرداخته شده است. اما قبل از بررسی عناصر تشکیل دهنده جرم ضروری است که کلیاتی از رشته حقوق جزا بیان گردد.